

JURISPRUDENCE

CURRENT ISSUES OF ENVIRONMENTAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION

Kirin R.,

Doctor of Law, Associate Professor, Leading Research Fellow at the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine», (Kyiv, Ukraine)

Reviakina T.,

First Deputy Director of Dnipropetrovsk Research Forensic Centre of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, (Dnipro, Ukraine)

Yevstihnieiev A.

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, (Kyiv, Ukraine)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Кірін Р.

доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

Рев'якіна Т.

перший заступник директора Дніпропетровського НДЕКЦ МВС (м. Дніпро, Україна)

Євстїгнєєв А.

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Abstract

The article analyses the current issues related to the organization, conduct and methodological support of environmental expertise in the context of armed aggression. It is established that the military impact on the environment has adjusted the tasks of forensic environmental expertise, for which no forensic experts are currently trained. It is revealed that the provisions of the Governmental Procedure contain an attempt to combine property objects with environmental objects which have suffered losses, damage and losses, but this issue is not resolved not only at the conceptual but also at the methodological level. The author substantiates the need for legal regulation of relations of interaction between executive authorities, the Specialized Environmental Prosecutor's Office, subjects of forensic expert activity, public environmental organizations and non-governmental experts. The author suggests that in the process of improving the scientific and methodological support for determining environmental damage and losses, international standards should be used and harmonized at the national level.

Анотація

Проаналізовано актуальні проблеми, пов'язані із організацією, проведенням та методичним забезпеченням екологічної експертизи в умовах збройної агресії. Встановлено, що мілітарний вплив на довкілля скорегував завдання судової екологічної експертизи, за якою наразі не проводиться підготовка судових експертів. Виявлено, що у положеннях урядового Порядку присутнє намагання об'єднати майнові об'єкти з об'єктами довкілля, що зазнали втрат, шкоди і збитків, проте воно не вирішено не тільки на понятійному, але й на методологічному рівнях. Обґрунтовано необхідність правового врегулювання відносин взаємодії між органами виконавчої влади, Спеціалізованої екологічної прокуратури, суб'єктами судово-експертної діяльності, громадськими екологічними організаціями та недержавними експертами. Запропоновано в процесі вдосконалення науково-методичного забезпечення визначення екологічної шкоди та збитків спиратися на міжнародні стандарти та узгодити їх на національному рівні.

Keywords: armed aggression, losses, damage, environment, ecological expertise, methodology.

Ключові слова: збройна агресія, збитки, шкода, довкілля, екологічна експертиза, методика.

Вступ. Орієнтовні розрахунки збитків довкілля, завданих збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) від 24 лютого 2022 р., нараховані Державною екологічною інспекцією України (далі – Держекоінспекція) відповідно до затверджених

методик, складають майже 2 трлн. грн. [1]. Ця цифра майже у півтора рази перевищує встановлені доходи Державного бюджету України на 2023 р. Крім того, вона не враховує поточні та майбутні

збитки та шкоду навколишньому природному середовищу (далі – НПС) України, які завдані найбільшим екоцидом російсько-української війни - руйнуванням Каховської ГЕС.

Катастрофічний вплив збройної агресії РФ на довкілля визнають і в Європейському Союзі (далі – ЄС), адже вона призвела до знищення великих масивів лісів, забруднення повітря та води в Україні, на яку припадає 35% біорізноманіття Європи. У квітні 2023 р. Європейський соціально-економічний комітет (далі - СЕК) (*The European Economic and Social Committee, EESC*) закликав ЄС задокументувати й оцінити наслідки вторгнення РФ в Україну для довкілля, щоб сприяти справедливому післявоєнному відновленню НПС в Україні.

Крім того, СЕК заявив, що повномасштабна агресія РФ проти України містить у собі ознаки екоциду. Це загрожує не лише українським містам, але й довкіллю усіх європейських держав. СЕК разом із Європарламентом закликав ЄС для захисту довкілля та захисту основних прав людини покарати країну-агресор РФ за злочин екоциду, визнати його кримінальним злочином відповідно до законодавства ЄС, оскільки це допоможе притягнути РФ до відповідальності за її дії в Україні та запобігти повторенню таких екологічних катастроф у майбутньому [2].

Водночас, для здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ та/або заяв, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих внаслідок збройного конфлікту міжнародного характеру/збройної агресії інших держав на території України, необхідно усвідомлювати, що для притягнення РФ до відповідальності за вчинені екологічні злочини та покладення на неї зобов'язання компенсувати екологічні збитки, а також з метою недопущення здійснення внаслідок злочинних дій РФ екологічних катастроф на території України, потрібно здійснювати фіксацію та документування вчинених злочинів проти довкілля за участі незалежних міжнародних організацій задля формування доказової бази щодо кожного з таких злочинів відповідно до вимог міжнародних незалежних комісій (наприклад Компенсаційної комісії Організації Об'єднаних Націй) або судових органів [3].

Відповідно до ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [4].

Тож, питання, пов'язані із організацією, проведенням та науково-методичним забезпеченням екологічної експертизи в умовах збройної агресії мають надзвичайну актуальність та значний теоретико-прикладний потенціал.

Загальна характеристика та сучасні проблеми судової екологічної експертизи. З прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [5] та втратою чинності Законом України «Про екологічну експертизу» [6] саме поняття «екологічна експертиза» практично у всіх нормативно-правових актах, де воно вживалося, було замінено поняттям «оцінка впливу на довкілля» (далі – ОВД). Проте на відміну від екологічної експертизи, ОВД в законі, як юридична дефініція, прямо не розкривається, але містить складові даної процедури, що передбачає:

- 1) підготовку суб'єктом господарювання звіту з ОВД;
- 2) проведення громадського обговорення;
- 3) аналіз уповноваженим органом наданої у звіті з ОВД, будь-якої додаткової інформації, яку надає суб'єкт господарювання, а також інформації, отриманої від громадськості під час громадського обговорення, під час здійснення процедури оцінки трансграничного впливу, іншої інформації;
- 4) надання уповноваженим органом мотивованого висновку з ОВД, що враховує результати аналізу;
- 5) врахування висновку з ОВД у рішенні про провадження планованої діяльності.

Якщо ж звернутися до поняття «екологічна експертиза» [6], то під нею розумівся вид науково-практичної діяльності уповноважених державних органів, еколога-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан НПС, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону НПС, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан НПС та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

При цьому в законі мова йшла про такі форми (види) екологічної експертизи в Україні як державна, громадська та інші екологічні експертизи. Під останньою розумілася експертиза, що може здійснюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі із спеціалізованими еколога-експертними органами і формуваннями. Тобто, по суті йшлося про договірну форму екологічної експертизи.

У порівнянні із ОВД, процедура проведення екологічної експертизи передбачала три стадії:

- 1) підготовча стадія - перевірка наявності та повноти необхідних матеріалів і реквізитів на об'єкти екологічної експертизи та створення еколога-експертних комісій (груп) відповідно до вимог законодавства;
- 2) основна стадія - аналітичне опрацювання

матеріалів екологічної експертизи, в разі необхідності натурні обстеження і проведення на їх основі порівняльного аналізу і часткових оцінок ступеня екологічної безпеки, достатності та ефективності екологічних обґрунтувань діяльності об'єктів екологічної експертизи;

3) заключна стадія - узагальнення окремих експертних досліджень одержаної інформації та наслідків діяльності об'єктів експертизи, підготовку висновку екологічної експертизи та подання його заінтересованим органам і особам.

Таким чином, процедура проведення екологічної експертизи включала вирішення еколого-експертними органами чи формуваннями завдань експертного дослідження і оцінку об'єктів екологічної експертизи, підготовку обґрунтованого об'єктивного еколого-експертного висновку.

Тож, у процесуальному аспекті державна екологічна експертиза була набагато ближчою до судової екологічної експертизи, що проводилася суб'єктами судово-експертної діяльності (далі – СЕД) відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [7]. Більше того, серед умов і підстав проведення державної екологічної експертизи було передбачено прийняття відповідного рішення судом та правоохоронними органами відповідно до законодавства.

В той же час, висновки державної екологічної експертизи могли бути визнані недійсними в судовому порядку, рішення, прийняті на підставі висновків державної екологічної експертизи - оскаржені в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Натомість, згідно із ч.10 ст. 101 КПК, висновок

експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Небувалий за своїми масштабами та характером мілітарний вплив на довкілля певною мірою скорегував і завдання судової екологічної експертизи. Не зважаючи на скасування відповідного закону, цей вид й досі фігурує як самостійний вид судової експертизи. Хоча останнім часом жоден із суб'єктів СЕД не проводить підготовку судових експертів по такій спеціальності, замінивши її на підготовку з інженерно-екологічної експертизи за експертною спеціальністю «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля».

При цьому, з початком усвідомлення необхідності проведення екологічної експертизи в умовах впливу на довкілля воєнних дій, починаючи з 2014 р., Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст) своїм наказом внесло зміни у Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень щодо врахування завдань судової екологічної експертизи [8].

Тож, наразі склалася ситуація, за якої судова експертиза у сфері екології потенційно може проводитися за двома видами – екологічна та інженерно-екологічна експертиза. Для порівняння, співвідношення їх об'єктного складу, окремих завдань та питань, які ставляться перед судовим експертом, складені за даними Мін'юсту [9], представлені у таблиці 1.

Співвідношення об'єктів, основних завдань та вирішуваних питань екологічної та інженерно-екологічної експертизи

Екологічна експертиза	Інженерно-екологічна експертиза
Об'єкти експертизи	
<p>матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини НЕС, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> - локальна земельна ділянка, на якій виявлені ознаки негативного антропогенного впливу, у тому числі забруднені земельні ділянки, ділянки із частковим або повним руйнуванням родючого шару ґрунту, забруднені площі зелених насаджень, території вивезення, складування й знищення відходів виробництва і споживання тощо; - забруднені водні простори (ділянки рік, озер, водоймищ); - забруднений повітряний простір; - проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенного забруднення НПС; - зразки флори й фауни, які піддалися негативному антропогенному впливу; - відомості з технічної документації й актів перевірки екологічного стану об'єктів; - інші джерела інформації про негативний антропогенний вплив на НПС. 	<p>матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини НЕС, у тому числі:</p> <ul style="list-style-type: none"> - речові докази, - фрагменти місця події, устаткування, - комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, - будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах справи
Основні завдання експертизи	
<ul style="list-style-type: none"> - визначення характеристики негативного антропогенного впливу на НПС в часі та просторі; - встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів, а також з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони НПС й природокористування, які сприяли заподіяння шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або призвели до інших тяжких наслідків; - визначення екологічних наслідків, заподіяних НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння; - визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння. 	<ul style="list-style-type: none"> - визначення обставин, що пов'язані з настанням НЕС; - встановлення технічних та організаційних причин порушень технологічного процесу виробництва, якщо це сприяло виділенню забруднюючих речовин, енергії та викидам інших шкідливих речовин і накопиченню промислових відходів; - встановлення відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до НЕС, вимогам нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони НПС та використання природних ресурсів; - встановлення причинно-наслідкових залежностей між діями/бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони НПС, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали.
Орієнтовний перелік вирішуваних питань	
<ul style="list-style-type: none"> - Де знаходиться джерело негативного антропогенного впливу на конкретні об'єкти НПС (наприклад, потенційно небезпечний об'єкт, у результаті діяльності якого відбулося забруднення НПС)? - Які безпосередні причини заподіяної екологічної шкоди? - Які екологічні наслідки заподіяні НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння? - Який розмір збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння? 	<ul style="list-style-type: none"> - Які причини виникнення НЕС та які обставини їх обумовили? - Недотримання вимог яких нормативних актів з охорони НПС допущені у досліджуваному випадку НЕС? - Дії яких осіб не відповідали вимогам нормативних актів з охорони НПС? - Дії (бездіяльність) яких осіб знаходяться з технічної точки зору у причинному зв'язку з настанням досліджуваної події?

Наведений перелік не є вичерпним. Перед інженерно-екологічною експертизою можуть бути поставлені й інші питання в межах предмета експертного дослідження. Натомість, у разі потреби питання з екологічної експертизи вирішуються шляхом проведення комплексної експертизи із залученням відповідних фахівців.

При цьому варто погодитися із І. Кравчук, яка зазначила, що, враховуючи значний ступінь суспільної небезпеки екологічних злочинів, високий показник їх латентності та низький рівень розкриття, на тепер назріла потреба у підвищенні ефективності використання спеціальних знань у межах розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти довкілля у формі залучення відповідних спеціалістів із різних галузей знань до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також проведення комплексних судових експертиз. Не остання роль у цій діяльності має бути відведена судово-екологічній експертизі, теоретичні основи якої на тепер, на жаль, не сформувалися в цілісну систему знань, а методична база, необхідна для її проведення, практично відсутня. Окрім цього, складнощі, які виникають під час залучення відповідних спеціалістів для надання допомоги слідчому у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та судово-експертних досліджень, а також неналежний рівень розробленості відповідних методичних рекомендацій, їх недостатня орієнтованість на сьогоденні проблеми слідчої та судової практики зумовлюють потребу у проведенні комплексних наукових досліджень у цій галузі з урахуванням умов сьогодення [10, с. 325-326].

В сучасних умовах формуванню доказової бази екологічних злочинів РФ покликана урядова постанова, якою встановлений Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ (далі – Порядок) [11]. При цьому, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) доручив Мін'юсту країни використовувати результати визначення шкоди та збитків з метою здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ та/або заяв, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих внаслідок збройного конфлікту міжнародного характеру/збройної агресії інших держав на території України.

Аналіз положень зазначеного Порядку дав підстави виокремити саме ті, що стосуються особливостей проведення судової експертизи при визначенні шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, а саме:

1) у Порядку вживається термін «висновок експерта» у формулюванні, яке є відмінним від усіх процесуальних кодексів, де наводиться його поняття, тому доцільність такого підзаконного положення вбачається абсолютно невиправданною;

2) у Порядку вживаються терміни «визначення шкоди та збитків» та «оцінка збитків», при цьому остання розглядається як «визначення вартості <...> майна», а другий термін взагалі не визна-

чено; при цьому відсутнє розуміння співвідношення майна та об'єктів довкілля;

3) оцінка збитків, завданих постраждалим, може бути результатом проведення судової експертизи;

4) проведення судової експертизи, що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюються на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності (курсив - авторів) в ході збройної агресії РФ, визначених Загальними засадами та методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими Порядком;

5) об'єкт та мета оцінки зазначаються у висновку експерта чи експертному дослідженні;

6) особистий огляд об'єкта оцінки проводиться судовим експертом, який проводить експертизу, за умови наявності доступу до такого об'єкта (на дату оцінки здійснено розмінування, доступ до майна наявний, безпечний тощо), а також у разі, коли документів про об'єкт оцінки, що надаються замовником оцінки, та інформаційних джерел, необхідних для проведення незалежної оцінки збитків, недостатньо.

Тобто, не зважаючи на намагання об'єднати у Порядку об'єкти збитків, якими є майно, майнові права та інші активи, що належать постраждалим та зазнали руйнівного впливу, з об'єктами довкілля, які зазнали втрат, шкоди і збитків, ця процедура не вирішена не тільки на понятійному, а й на методологічному рівнях.

Ще одним важливим питанням в процесі визначення шкоди та збитків, завданих довкілтю України, є особливості взаємодії не лише між уповноваженими державними органами, а й їх відносини із громадськими екологічними об'єднаннями та недержавними експертами.

Наприклад, з метою взаємодії Міністерства оборони України (далі – Міноборони) з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, нанесених НПС, на об'єктах системи Міноборони внаслідок збройної агресії РФ, прийнято спільний наказ, в якому врегульовуються відносини проведення спільних дій з метою фіксування та визначення екологічної шкоди та збитків НПС, заподіяних внаслідок збройної агресії РФ, огляду (обстеження) об'єкта, по якому було нанесено ракетно-бомбові удари чи інші дії збройної агресії, наслідком яких став негативний вплив на НПС, проведення відбору проб та зразків з метою подальших інструментально-лабораторних досліджень, проведення розрахунку збитків, завданих природним ресурсам, відповідно до наявних методик [12].

З метою проведення повної фіксації наслідків ураження військових об'єктів, територій, земельних ділянок, будівель, споруд та інших об'єктів огляд (обстеження) проводиться із застосуванням

вимірювальних приладів та іншого обладнання, а також відбору проб та інструментально-лабораторних вимірювань показників складу та властивостей вод, земель, ґрунтів, а також атмосферного повітря.

При цьому, розподіл повноважень між Міністерством оборони, Міндовкілля та Держекоінспекцією здійснено наступним чином (таблиця 2).

Таблиця 2.

Розподіл повноважень між Міністерством оборони, Міндовкілля та Держекоінспекцією з питань фіксування фактів заподіяння екологічної шкоди та визначення збитків

Огляд (обстеження) об'єкта, який зазнав екологічної шкоди
Спільні повноваження
Огляд (обстеження) об'єкта, який зазнав екологічної шкоди, проводиться спільною робочою групою, яка складається з представників <i>Міноборони</i> та представників <i>Держекоінспекції</i> . Роботи з огляду (обстеження) пошкоджених об'єктів виконуються на територіях, на яких відсутні або завершені активні фази бойових дій, після здійснення комплексу заходів щодо: <ul style="list-style-type: none"> - оперативного реагування на випадки виявлення вибухонебезпечних предметів, проведення обстеження (розмінування) та виконання піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням виявлених вибухонебезпечних предметів; - виконання робіт з первинного демонтажу частин об'єктів або його окремих конструктивних елементів (у разі потреби) з метою забезпечення доступу до пошкоджених об'єктів; - виконання робіт з пошуку постраждалих та загиблих.
Повноваження Міністерства оборони
<ul style="list-style-type: none"> - здійснює інформування <i>Міндовкілля</i> щодо проявів збройної агресії РФ, що завдали екологічної шкоди та збитків НПС на об'єктах системи <i>Міноборони</i>; - створює спільну робочу групу; - організовує процес допуску на об'єкти системи <i>Міноборони</i> представників <i>Міндовкілля</i> та територіальних органів <i>Держекоінспекції</i>; - забезпечує переміщення спільної робочої групи до об'єкта, який обстежується
Повноваження Міндовкілля
координує роботу <i>Держекоінспекції</i> (за територіальним принципом) у складі спільної робочої групи
Повноваження Держекоінспекції
<ul style="list-style-type: none"> - бере участь у огляді (обстеженні) територій, земельних ділянок, будівель, споруд та інших об'єктів системи <i>Міноборони</i> із застосуванням, за потреби, вимірювальних приладів та іншого обладнання, а також відбору проб та проведення інструментально-лабораторних вимірювань; - здійснює розрахунок збитків, завданих природним ресурсам, відповідно до методик

Слід також відмітити, що в цьому році Держекоінспекція приєдналася до міжнародної мережі з екологічного права (*Мережі ЄС щодо впровадження та застосування екологічного законодавства, The European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law, IMPEL*) [13], що дозволить Україні забезпечити ефективний контроль за дотриманням екологічного законодавства на національному рівні та взаємодіяти з іншими країнами-членами мережі для обміну досвідом та розробки спільних стратегій в галузі екології. Також Держекоінспекція буде мати можливість брати участь у міжнародних проектах та програмах з питань охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та зменшення впливу людської діяльності на НПС.

Крім того, фахівці Держекоінспекції можуть виїхати на місце події з власної ініціативи або за сигналом місцевої влади, громадян. Уряд наділяє їх повноваженнями проводити лабораторні дослідження у зонах безпосереднього впливу викидів і скидів забруднювальних речовин [14]. Також вони можуть самостійно і безперешкодно обстежувати території та об'єкти, що постраждали внаслідок виникнення аварій, надзвичайних екологічних ситуацій (далі – НЕС), воєнних, терористичних або інших злочинних екологічних дій.

Проте, перед початком роботи необхідно, щоб

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі - ДСНС) Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС), Міністерство оборони провели обстеження території чи об'єкта на предмет безпечності щодо відсутності вибухонебезпечних предметів - боєприпасів, які не розірвалися, мінних полів, зон дистанційного мінування тощо. Тож, і з цим державним органом має бути врегульований механізм взаємодії.

Аналогічного порядку співпраці у відносинах науково-методичного забезпечення процедури визначення екологічної шкоди та збитків вимагають також інші центральні органи виконавчої влади, зокрема: - Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі - Мінагрополітики); - Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі - Мінреінтеграції); - обласні, Київська міська держадміністрації (на період воєнного стану - військові адміністрації); - Державна служба геології та надр України (далі - Держгеонадра); - Державне агентство лісових ресурсів України (далі - Держлісагентство).

Методичні засади визначення розміру збитків природним ресурсам та об'єктам, спричинених збройною агресією. Держекоінспекція є єдиним органом центральної влади, що постійно фіксує події та розраховує збитки, завдані довкіллю внаслідок воєнної агресії РФ. Тут ведеться реєстр

збитків довкілля та збирається інформація щодо небезпечних подій, що сталися внаслідок воєнної агресії РФ проти України. Обласні військові адміністрації, ДСНС та інші органи виконавчої влади також надають інформацію про такі події до Держекоінспекції. Розрахунки збитків вносяться до офіційного ресурсу Міндовкілля «ЕкоЗагроза». Як зазначила заступниця міністра захисту довкілля та природних ресурсів України О. Крамаренко, наразі підготовлено проект постанови КМУ «Деякі питання функціонування «ЕкоЗагрози» та фіксації фактів заподіяння шкоди НПС», що включає порядок здійснення обстежень, форму акту обстеження тощо. Міндовкілля працює над розробленням уніфікованої методології міжнародного рівня. Україні важливо довести, що ці збитки були завдані саме внаслідок воєнних дій. Вивчаючи досвід країн, на території яких відбувалися воєнні конфлікти та бойові дії, розуміємо, що потрібно докласти багато зусиль щодо збору належних доказів, тому зараз працюємо у цьому напрямку [15].

В той же час, Європейська Бізнес Асоціація підтримує ідею прийняття вищезгаданого положення про «ЕкоЗагрозу», як інформаційно-комунікаційну систему, що організаційно та функціонально складається з веб-сайту та мобільного додатка сервісу фіксації екологічних загроз на території України. Разом з тим, в документі є досить неоднозначні положення, якими пропонується врегулювати деякі вже законодавчо визначені питання, які пропонується прибрати з постанови [16]: 1) запровадження нового виду позапланових екологічних перевірок; 2) дублювання процедури визначення шкоди та збитків довкілля внаслідок військових дій.

Заступник Генерального прокурора В. Літвінова наголосила на важливості роботи громадських організацій з моніторингу стану НПС в прилеглих до бойових дій районах та постраждалих внаслідок їх ведення, адже збір та узагальнення інформації, фото- та відеоматеріали, відібрання зразків та подальше дослідження ґрунту та води – це вкрай необхідна допомога у фіксації наслідків війни для екології. Керівник Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генпрокурора Б. Індиченко звернув увагу, що вимогою сьогодення стало створення у підрозділі нового відділу. У ньому прокурори займаються виключно питаннями впливу воєнних дій на НПС, приділяючи окрему увагу розробці методологій підрахунку екологічних збитків, завданої

шкоди та можливості відновлення довоєнної природи [17].

Слід відмітити, що судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо. При цьому в дослідницькій частині висновку судового експерта відображаються усі процедури, пов'язані з оцінкою збитків, що визначені Методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими Порядком.

Зокрема, цими Методиками встановлюються види, типи інформаційних джерел, особливості встановлення категорій інформаційним джерелам та особливості відображення таких інформаційних джерел в актах оцінки збитків (звітах про оцінку збитків, висновках експерта). Також у Методиках наводиться послідовність визначення розміру збитків: - підготовчий етап; - проведення експертних досліджень; - складення висновку експерта.

Під час розроблення методик оцінки шкоди та збитків, передбачених Порядком враховуються основні методичні настанови: - в оціночних процедурах щодо визначення розміру реальних збитків; - в оціночних процедурах щодо визначення розміру потреб (у вартісному виразі) у відновленні пошкодженого та (або) знищеного майна.

Під час підготовки проектів методик, передбачених Порядком, а також визначення шкоди та збитків відповідно до зазначених методик відповідальним за визначення шкоди та збитків центральним та місцевим органам виконавчої влади рекомендується використовувати дані космічної зйомки, наявні геопросторові дані, цифрові картографічні матеріали на постраждалій території (об'єкти) для проведення ретроспективного аналізу стану постраждалих територій (об'єктів) та комплексних техніко-економічних досліджень з визначення завданих шкоди та збитків. У разі відсутності геопросторових даних, цифрових картографічних матеріалів на постраждалій території (об'єкти) може здійснюватися аерозйомка пілотованими та безпілотними апаратами відповідних постраждалих територій (об'єктів) для фотофіксації завданої шкоди та збитків.

Крім того, Методики екологічних напрямів мають враховувати загальні вимоги Порядку. Їх особливості розкриті у таблиці 3.

Методичні засади визначення шкоди та збитків природним ресурсам та об'єктам, спричинених збройною агресією

Напрямок визначення шкоди та збитків	
Методичне забезпечення,	Основні показники, які оцінюються
1) шкода, завдана земельним ресурсам - напрям, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів	
<p>- визначення шкоди та збитків за показниками, зазначеними в пп. 1.1-1.3, здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом <i>Мінагрополітики</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i>;</p> <p>- визначення шкоди та збитків за показниками, зазначеними в пп. 1.4-1.5, здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом <i>Міндовкілля</i> за поданням <i>Держекоінспекції</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i></p> <p><i>відповідальний орган:</i></p> <p>- за показниками, зазначеними в пп. 1.1-1.3, - <i>обласні, Київська міська держадміністрації</i> (на період воєнного стану - <i>військові адміністрації</i>);</p> <p>- за показниками, зазначеними в пп. 1.4-1.5, - <i>Держекоінспекція</i></p>	<p>1.1) витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництво, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону;</p> <p>1.2) збитки, завдані власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення;</p> <p>1.3) витрати на відновлення меліоративних систем;</p> <p>1.4) шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості;</p> <p>1.5) шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок засмічення земельних ділянок сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами.</p>
2) втрати надр – напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням	
<p>- визначення збитків від самовільного, зокрема незаконного, користування надрами здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом <i>Міндовкілля</i> за поданням <i>Держгеонадр</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i></p> <p><i>відповідальний орган - Держгеонадра</i></p>	<p>2.1) обсяг самовільного, зокрема незаконного, користування надрами;</p> <p>2.2) збитки, завдані внаслідок самовільного користування надрами</p>
3) збитки, завдані водним ресурсам - напрям, що включає забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії щодо водних ресурсів, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод	
<p>- визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методик, затверджених наказами <i>Міндовкілля</i> за поданням <i>Держекоінспекції</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i></p> <p><i>відповідальний орган - Держекоінспекція</i></p>	<p>3.1) збитки, заподіяні внаслідок забруднення та засмічення вод;</p> <p>3.2) збитки, заподіяні внаслідок самовільного, зокрема незаконного, користування водними ресурсами;</p> <p>3.3) збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної (морської) економічної зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях</p>
4) шкода, завдана атмосферному повітрю - напрям, що включає шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря	
<p>- визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом <i>Міндовкілля</i> за поданням <i>Держекоінспекції</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i></p> <p><i>відповідальний орган - Держекоінспекція</i></p>	<p>4.1) обсяг неорганізованих викидів</p>

5) втрати лісового фонду - напрям, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов'язані із ними витрати	
- визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом <i>Міндовкілля</i> за поданням <i>Держлісагентства</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i> <i>відповідальний орган - Держлісагентство</i>	5.1) втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; 5.2) втрати лісочористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання та недержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок
б) збитки, завдані природно-заповідному фонду - напрям, що включає збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати	
- визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом <i>Міндовкілля</i> за поданням <i>Держекоінспекції</i> за погодженням з <i>Мінреінтеграції</i> <i>відповідальний орган - Держекоінспекція</i>	6.1) збитки, завдані природним територіям та об'єктам внаслідок їх пошкодження чи знищення

Проте аналіз Методик, прийнятих за екологічними напрямами визначення шкоди та збитків [18-25], засвідчив, що практично жодна з них не відповідає ані основним положенням ані організаційним та методичним засадам визначення розміру збитків, спричинених збройною агресією. Подібний стан, як уявляється, викликаний тим, що частина цих Методик була прийнята ще до нової редакції Порядку, а інша, ймовірно вже перебувала у стані проекту та, внаслідок неузгодженості нормотворчого процесу, не встигла адаптувати свій відомчий зміст до урядових вимог. Тож, наразі Методики, прийняті за екологічними напрямами, мають відповідати не лише актам КМУ, а й міжнародно визнаним підходам до встановлення мілітарної шкоди довілля.

Виходячи з методичних рекомендацій щодо розроблення, змісту, структури та оформлення експертних методик, розроблених основними суб'єктами СЕД в Україні, пропонується, при розробці методик визначення екологічної шкоди та збитків від мілітарного впливу на довкілля, враховувати розуміння терміну «експертна методика», а саме: 1) це детально регламентована програма вирішення експертного завдання (експертних завдань); 2) ця програма складається з послідовних практичних та розумових операцій; 3) ці операції: 3.1) спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів (матеріальних об'єктів, явищ, подій); 3.2) передбачають застосування системи методів і засобів, а також правил проведення експертного дослідження [26, с. 7].

Висновки. У підсумку проведеного дослідження можна зробити наступні узагальнення:

1. Встановлено, що з прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» та втратою чинності Законом України «Про екологічну експертизу» поняття «екологічна експертиза» практично у всіх нормативно-правових актах, де воно вживалося, замінено поняттям «оцінка впливу на довкілля». Проте небувалий за своїми масштабами та характером мілітарний вплив на довкілля певною мірою скорегував завдання судової екологічної експертизи, як самостійного виду судової експертизи. При цьому, останнім часом жоден із

суб'єктів судово-експертної діяльності не проводить підготовку судових експертів по такій спеціальності, замінивши її на інженерно-екологічну експертизу за експертною спеціальністю «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля».

2. Виявлено, що у положеннях урядового Порядку, які стосуються особливостей проведення судової експертизи при визначенні шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, присутнє намагання об'єднати об'єкти збитків, якими є майно, майнові права та інші активи, що належать постраждалим та зазнали руйнівного впливу, з об'єктами довкілля, які зазнали втрат, шкоди і збитків, яке процедурно не вирішено не тільки на понятійному, але й на методологічному рівнях. Потребують подальшого редагування положення Порядку в напрямках: - узгодженого розкриття термінів «висновок експерта», «визначення шкоди та збитків» та «оцінка збитків», а також співвідношення майна та природних ресурсів, як об'єктів, яким завдано шкоди та збитків; - поняття «оцінка збитків, завданих постраждалим», а також форм власності на природні ресурси при проведенні судової екологічної експертизи; - встановлення об'єктів, предметів та мети оцінки, що зазначаються у висновку експерта чи експертного дослідження; - порядку особистого огляду експертом об'єкта оцінки.

3. Обґрунтовано необхідність правового врегулювання відносин взаємодії та/або проведення спільних дій з метою фіксування та визначення екологічної шкоди та збитків довілля, заподіяних внаслідок збройної агресії РФ, огляду (обстеження) об'єкта, якому було завдано мілітарного впливу між органами виконавчої влади (Міноборони, Міндовкілля, Держекоінспекцією, ДСНС, МВС, Мінагрополітики, Мінреінтеграції, обласні, Київська міська держадміністрації (на період воєнного стану - військові адміністрації), - Держгеонадра, Держлісагентство), Спеціалізованої екологічної прокуратури, а також з суб'єктами судово-експертної діяльності, громадськими екологічними

організаціями, об'єднаннями та недержавними експертами.

4. Запропоновано в процесі вдосконалення науково-методичного забезпечення процедури визначення екологічної шкоди та збитків від мілітарного впливу на довкілля спиратися, перш за все, на міжнародні стандарти з подальшою можливою уніфікацією методології по відношенню до природних ресурсів з метою формування належної та допустимої доказової бази. Чинні методики екологічних напрямів мають недостатнє узгодження із основними положеннями, організаційними та методичними заходами урядового Порядку, а відтак потребують відповідного корегування, під час якого пропонується враховувати методичні рекомендації щодо розроблення, змісту, структури та оформлення експертних методик судово-експертної діяльності, в яких регламентовано програма вирішення експертного завдання, послідовність практичних та розумових операцій, їх спрямованість на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів, а також застосування системи методів, засобів і правил проведення експертного дослідження.

Список літератури

1. Дашборд із даними про загрози довкіллю. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/>
2. EESC: Russia's actions amount to ecocide, prompting calls for criminalisation under EU law. (05.05.2023). URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/news/eesc-russias-actions-amount-ecocide-prompting-calls-criminalisation-under-eu-law>
3. Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав - членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України : Постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2022 р. № 2594-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 77, ст. 4633.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
6. Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР (втратив чинність на підставі закону № 2059-VIII від 23.05.2017 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
8. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 58, ст. 1921.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
10. Ірина Кравчук. Використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2018. – С. 322-326.
11. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства оборони України з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, нанесених навколишньому природному середовищу, на об'єктах системи Міністерства оборони України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства оборони України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 1 грудня 2022 р. № 407/509. *Офіційний вісник України*. 2023. № 13, ст. 823.
13. Державна екологічна інспекція України приєдналася до міжнародної мережі з екологічного права. (19.04.2023). URL: <https://www.dei.gov.ua/post/2628>
14. Про внесення змін до Положення про Державну екологічну інспекцію України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2022 р. № 1111. *Офіційний вісник України*. 2022. № 81, ст. 4945.
15. Російська агресія: як рахувати збитки довкіллю (17.04.2023). URL: <https://svit.kpi.ua/2023/04/17/російська-агресія-як-рахувати-збитки/>
16. Бізнес просить доопрацювати постанову про сервіс фіксації фактів шкоди довкіллю та не дублювати вже існуючі норми (09.06.2023). URL: <https://eba.com.ua/biznes-prosyty-dooopratsyuvaty-postanovu-pro-servis-fiksatsiyi-faktiv-shkody-ta-nedublyuvaty-vzhe-isnyuyuchi-normy/>
17. Вікторія Літвінова. Робота громадських організацій вкрай важлива у фіксації наслідків агресії росії для довкілля (21.04.2023). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/viktoriya-litvinova-robot-gromadskix-organizacii-vkrai-vazliva-u>

fiksaciyi-naslidkiv-agresiyi-rosiyi-dlya-dovkillya

18. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 р. № 167. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31, ст. 1677.

19. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33, ст. 1828.

20. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 липня 2022 р. № 252. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68, ст. 4154.

21. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19 серпня 2022 р. № 309.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text>

22. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 вересня 2022 р. № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>

23. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05 жовтня 2022 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>

24. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 р. № 424. *Офіційний вісник України*. 2022. № 92, том 2, ст. 5760.

25. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 р. № 295. *Офіційний вісник України*. 2022. № 45, ст. 2479.

26. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / за заг. ред. О.Г. Рувіна, С.Г. Кримчука, А.В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : КНДІСЕ, 2021. 102 с.